

„AUTENTICITATEA”, DE LA LITERAR LA ETIC ȘI ÎNAPOI „Authenticity”, From the Literary to the Ethical and Back

Ștefan FIRICĂ¹

Abstract

The debates around “authenticity”, in the Romanian literary criticism, have generally laid stress on such aspects as the narratological, the biographical, the mimetic, or the “poietic” (depending on the contrasting pairs taken into account: narrator vs. character, author vs. character, text vs. reality, author vs. text etc.). Some researchers based their commentaries on an etymological perspective, resulting in the broadening of the concept used and abused of in the interwar Romanian journalism. However, the nuances added by the late 20th c. local literary criticism cannot supply for the centuries of construction / deconstruction / reconstruction of the concept in the history of the European culture. This paper aims to point at a possible bridge between the ethical / philosophical developments of the concept and its use in the current literary discourse. Starting from some theories put forward by Charles Taylor or Alessandro Ferrara, an updated version of “authenticity” could be launched on today’s (literary) market.

Keywords: authenticity, identity, individualism, self, literature.

După radicala deconstruire făcută de Theodor W. Adorno în *Jargon der Eigentlichkeit: Zur deutschen Ideologie* (1964), în urma derapajelor conceptuale din anii ’30-’40 din spațiul german, „autenticitatea” a cunoscut un reviriment în discursul filosofic occidental, marcat într-o primă instanță de apariția volumului lui Lionel Trilling *Sincerity and Authenticity* (1972). Ceea ce marchează noua abordare, pentru un lector oricât de inocent, este raportarea explicită la istoria contradictorie, cuprinzând secole de sedimentări semantice, a conceptului. Lăsând deoparte moștenirea recentă heideggeriană, teoreticianul american se apleacă înspre izvoarele (mult) mai îndepărtate: nu doar filosofice, ci și religioase și literare. Sunt citați și analizați nu numai Kierkegaard sau Nietzsche, dar și *divine*-ii anglicani, Molière, Diderot cel din *Nepotul lui Rameau* și Rousseau cel din *Confesiuni*. E semnificativ felul în care primul dintre „noii” comentatori ai „autenticității” conjugă sursele din mai multe arii culturale, recurgând la interdisciplinaritate.

Pornind de la Trilling, în volumele *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (1989) și *The Ethics of Authenticity* (1991), Charles Taylor deplasează discuția despre identitatea modernă pe terenul eticii filosofice. Ambele vor deveni puncte de reper în comentariile ulterioare despre „autenticitate”, deși numai ultimul pune explicit (și exclusiv) problema conceptului în tradiția europeană. Cercetarea filosofului canadian așază încă de la început sub semnul întrebării pesimismul lui Allan Bloom, din *The Closing of the American Mind* (1987): este îndreptățită temerea că societatea occidentală contemporană a intrat ireversibil într-o epocă a „relativismului facil”, care ar dezintegra orice orizont valoric supraindividual? Taylor este nu mai puțin critic față de unele aspecte ale postmodernității americane, însă consideră, optimist, că societatea actuală deține instrumentele care o pot

¹ Assistant PhD, University of Bucharest.

ajuta să realizeze autoreglajul necesar. La început sunt identificate „maladiile” contemporaneității: „individualismul autoîmplinirii” (care împinge individul către atingerea unor idealuri solipsiste, de bunăstare personală); „rațiunea instrumentală” (evaluarea vieții după modelul impersonal al proceselor tehnologice, prin extrapolarea unor raporturi de tip „costuri/beneficii”); „pierderea libertății” (diminuarea contribuției personale la exercițiul democratic, datorită protecționismului blând exercitat de formele actuale de guvernare). Cele trei *malaises* combină anxietăți occidentale mai vechi legate de anumite teme ale modernității (laicizare, birocratizare, tehnologizare, autodeterminare etc). Toate acestea au creat impresia îngustării și aplatizării vieților noastre, aparent private de sensuri „generale” „transcendente”, „universale” etc. În această atmosferă de dezolare față de neajunsurile societății contemporane apare elementul nou introdus de Charles Taylor. În spatele aparentului „narcisism” sau „hedonism” promovat de individualismul modern și vizibil în noile „autenticități” de tip *hippie* și *post-hippie*, așadar migrat către o poziție centrală în cultura populară postmodernă, filosoful vede ascuns un „ideal moral”, pe care îl aproximează într-o primă instanță cu o formulă împrumutată de la Trilling: „being true to oneself”. Autoîmplinirea e redefinită prin recursul nu la ceea ce se întâmplă să ne dorim, ci la ceea ce trebuie să ne dorim: „What do I mean by a moral ideal? I mean a picture of what a better or higher mode of life would be, where «better» and «higher» are defined not in terms of what we happen to desire or need, but offer a standard of what we ought to desire.” (Taylor, 2003: 16)

„Autenticitatea” a presupus încă de la început ipoteza unei „voci interioare” care corespunde unui simț moral înnăscut, mai presus sau dincolo de existența cotidiană. Subiectivizarea „centrului” de judecată etică, evidentă în modernitatea timpurie, nu exclude inițial comunicarea cu divinitatea, într-o formă interiorizată. Primele reprezentări europene ale sufletului sunt tributare unui model teist sau panteist (exemplul oferit este Rousseau). Herder articulează apoi ideea că fiecare individ își realizează umanitatea într-un mod original, potrivit unei „măsuri proprii” („*eigenes Maß*”), care îl obligă să își trăiască viața refuzând conformitatea cu exteriorul. Taylor își dezvoltă comentariul la teza herderiană în *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Taylor, 2001: 368-390), aici nu face decât să reia anumite concluzii. „Importanța morală crucială” a contactului cu sinele vine din faptul că, în absența acestuia, individul își va rata vocația, împlinirea ca ființă umană. Realizarea unei potențialități personale și irepetabile („*realizing a potentiality that is properly my own*”) este țelul ultim al oricărei vieți. Observăm că, în interpretarea lui Taylor, laicizarea conștiinței, începută odată cu romantismul, nu diminuează puterea morală a „autenticității” (Taylor, 2003, 26-29). Comportamentul omului modern, pus sub presiunea unor chemări interioare, are nevoie de o cu totul altă judecată decât cea sceptică furnizată de criticii plezirismului actual postmodern. Contemporanii noștri sunt adeseori nu doar ispitiți de plăceri, ci și atrași de forța idealului moral postromantic al autoîmplinirii: „What we need to explain is what is peculiar to our time. It's not just that people sacrifice their love relationships, and the care of their children, to pursue their careers. Something like this has perhaps always existed. The point is that today many

people feel called to do this, feel they ought to do this, feel their lives would be somehow wasted or unfulfilled if they didn't do it. Thus what gets lost in this critique is the moral force of the ideal of authenticity.” (*idem*: 17)

Chiar și în forme banalizate, deciziile umane maschează valori care trec dincolo de capriciile bunului plac. Pentru a fundamenta existența unui ideal moral al autenticității, Taylor elaborează o teorie dialogică a identității, inspirându-se din contribuțiile lui G.H. Mead și M.M. Bahtin. Sinele e construit prin achiziționarea mai multor limbaje, care presupun interacțiunea directă sau mediată cu ceilalți. Iubirea (în plan privat) și corectitudinea politică (în plan public) sunt veritabilele creuzete ale identității, constituite prin procesul social continuu al recunoașterii (*idem*: 50). Forme sublimite de dialogism sunt identificabile chiar și în cazurile extreme ale artistului sau eremitului (*idem*: 34-35). Așa se face că orice autodefiniție se realizează pe un fundal de semnificații împărtășit, la care are acces nu numai individul, dar și comunitatea. Autorul îl numește „orizont al inteligibilității” și consideră că abia negarea lui programatică poate duce la trivializarea/aplatizarea vieților noastre. Inclusiv afirmarea identităților multiple postmoderne (sexuale, etnice, culturale etc.) și-ar pierde semnificația universală în absența acestor fundaluri valorizante, căci orice alegere între alternative indiferente din punct de vedere moral ar deveni superfluă. Taylor are ideea de a grupa trăsăturile „autenticității” în două subseturi, (A) și (B), separând între cele care privilegiază diferența și cele care pun accent pe comunicativitate: ”Briefly, we can say that authenticity (A) involves (i) creation and construction as well as discovery, (ii) originality, and frequently (iii) opposition to the rules of society and even potentially to what we recognize as morality. But it is also true, as we saw, that it (B) requires (i) openness to horizons of significance (for otherwise the creation loses the background that can save it from insignificance) and (ii) a self-definition in dialogue.” (*idem*: 66)

Taylor recunoaște că există o tensiune constitutivă între cele două grupuri de trăsături, dar consideră că excluderea oricăruia ar avea ca rezultat o definiție trunchiată, aptă să genereze regretabile *malentendu*-uri. Doctrinile care exacerbează grupul (A) și neglijează (Bi) sau (Bi) sunt variante de post-nietzscheanism (printre ele, și deconstructivismul) ce se fac vinovate de confuzia dintre „autenticitate” și „libertatea autodeterminării” (“self-determining freedom”), cu efectul degradării morale a „culturii autenticității” (*idem*: 67-69). Poziția implicită a lui Charles Taylor – între ”the boosters” și ”the knockers of authenticity” – poate fi rezumată prin îndemnul la responsabilizare, adresat adeptilor curentului cultural discutat: sau, în limbajul schematizat de mai sus, prin recomandarea de a împleti cele două mănunchiuri de trăsături. Numai astfel se va atinge simbioza dintre opțiunile subiective și valorile comunitare, dialogice, precum iubirea, memoria, rațiunea.

Alessandro Ferrara a dedicat conceptului numeroase studii, publicate în volume individuale, colective sau în reviste de specialitate din 1990 până acum. *Modernity and Authenticity. A Study of the Social and Ethical Thought of Jean-Jacques Rousseau* (1993), *Reflective Authenticity. Rethinking the Project of Modernity* (1998), *The Force of the Example. Explorations in*

the Paradigm of Judgment (2008) abordează direct tema „autenticității”. Nota comună a demersului său este încercarea de a reechilibra balanța dintre analizele structurilor literare și comentariul teoretic, cu alte cuvinte dintre estetic și etic. *Reflective Authenticity...* face încă de la început distincția dintre „autonomie” și „autenticitate”, noțiuni specifice iluminismului, respectiv modernității târzii. Ambele își stabilesc ca ipoteză ideea capacității umane de a urma consecvent un principiu etic autoimpus. Dar diferențele, pornind de la acest trunchi comun, sunt consistente. Pentru doctrinele centrate pe „autonomie”, de felul criticii kantiene, valoarea morală înseamnă reconcilierea totală dintre acțiune și rațiune. Activitatea umană e prețuită atâta vreme cât este orientată exclusiv către ascultarea legii; pe când „autenticitatea” acceptă și alte ingrediente psihologice pe lângă „voința morală”. Conform celui din urmă model, în loc să și le repudieze sau reprime, individul este îndemnat să își cunoască și recunoască acele impulsuri care îl deturneză de la respectarea principiilor, pentru a da măsura integrală a valorii umane: ”For the ethics of authenticity, instead, the willingness to abide by formal principles is not the exclusive constituent of moral worth. Rather, all ethics of authenticity start from the assumption that in order to be a worthy moral being, we must not deny or try to suppress, but rather acknowledge the urges which deflect us from our principles, while at the same time continuing to orient our conduct to the moral point of view.” (Ferrara, 1998: 7)

Distanța dintre „sinele real” și „sinele ideal” devine semnificativă pentru etica „autenticității”, o incorectă evaluare a ei putând conduce la cazuri tragice de alienare, așa cum Ferrara va demonstra în altă parte, prin intermediul literaturii. Empatia, autocunoașterea, autoacceptarea emoțională (cu toate defectele sau slăbiciunile inerente omului în carne și oase) joacă un rol central în autoconstrucția morală. Universalismul modernității timpurii fiind lăsat în urmă, ca o legislație castrantă, se simte nevoia unui nou tip de universalism, care să țină cont de diferențele dintre identitățile reale. Rousseau, Herder, Schiller, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger sunt enumerați printre cei care au contribuit la dezvoltarea acestei paradigme secunde, al cărei punct culminant, din perspectiva eticii, este formularea unei „teze a autenticității”, a unui principiu formativ regulativ care să răspundă și corespundă pluralității ireductibile a identităților proliferate în lumea contemporană. Chestiunea pare să se complice cu atât mai mult cu cât Ferrara ia în calcul trei tipuri diferite de identități: individuale, colective și simbolice (ultimele, echivalate cu textele și operele de artă). Aici intervine conexiunea cu esteticul, căci tipul de normativitate spre care se îndreaptă cultura „autenticității” în epoca postmetafizică, de după Turnura Lingvistică, este împrumutat din sfera artelor. Teza „universalismului exemplar” este obținută prin extinderea unei idei preluate din „teoria formativității” a lui Luigi Pareyson: aceea că opera de artă este universală tocmai în singularitatea ei, în sensul că regula sa constitutivă, internă, se aplică numai pentru cazul ei unic (*idem*: 68; Pareyson, 1977: 193). „Universalismul exemplar” al lui Alessandro Ferrara, extrapolat prin omologie cu opera de artă din lucrarea pareysoniană, se definește prin „congruența cu sine” („self-congruency”), ceea ce presupune nu numai coerență, așa cum greșit s-a crezut uneori, ci și prezența altor dimensiuni – vitalitate, profunzime, maturitate (Ferrara, 1998: 5-11).

Ferrara va testa viabilitatea acestui model de normativitate prin rapelul la romanul rousseauist *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (1761). Julie d'Étanges, fiica unui nobil scăpătat, trăiește o poveste de dragoste cu preceptorul ei de origine modestă Saint-Preux, după care motive familiale o împing spre o căsătorie de conveniență cu un aristocrat vârstnic, căruia tatăl ei îi era într-un anume fel dator. Povestea nefericitei eroine – care deși duce o viață virtuoasă, dedicată recunoștinței față de părinte, își pierde treptat *la joie de vivre* și se stinge – îi dă eticianului prilejul să gloseze despre necesitatea coapariției tuturor celor patru dimensiuni ale „autenticității” într-un proiect existențial. Căci tânăra își programează viața în funcție de respectarea unui principiu moral, dar nu știe să acorde iubirii pentru preceptor dimensiunea reală: în loc să admită sentimentul ca pe o valoare centrală, ea îl exilează la periferia sinelui, motiv de recurente frustrări și suferințe. Cu alte cuvinte, narațiunea identitară pe care singură și-o construiește are coerență (converghând către un principiu moral indiscutabil), dar e lipsită de profunzime, maturitate (pentru că nu se bazează pe conștientizarea înclinațiilor indenegabile ale „sinelui real”) și, deci, e privată de vitalitate (*idem*: 20). Julie este pentru Ferrara – ca și pentru Rousseau – o eroină reprezentativă: prin aceea că eșuează în căutarea „autenticității”, și astfel e sortită nefericirii. Identitatea ei nu reușește să devină un model de „universalism exemplar”, nu își atinge autoîmplinirea. Ea face eroarea comună de a se considera stăpâna absolută a propriului destin, pe care crede că îl poate modela după cum vrea. Or, o viață „autentică” se construiește nu numai după fanteziile lui „a vrea”, ci și după constrângerile lui „a putea”. Ferrara citează aforismul atribuit lui Luther „Iată-mă; nu pot face altfel” („Hier stehe ich; ich kann nicht anders”) pentru a arăta că „a putea” nu are aici sensul obișnuit din vorbirea curentă, ci înseamnă congruența cu o anumită reprezentare legată de răspunsul la întrebarea „Cine sunt?”: „When Luther says «Here I stand. I can do no other» he neither means that he «cannot» in an empirical sense, as when I say I cannot fly, nor that he cannot in the sense that he would violate some external imperative. He means that if he were to act «otherwise», he would no longer be in a position to answer the question «Who am I?» in the same way as he wishes to.” (*idem*: 13)

Idea dezvoltată de Ferrara este că, într-adevăr, precum Julie, ne construim identitatea prin propriile alegeri făcute de-a lungul vieții, dar ar fi o naivitate să credem că avem controlul asupra tuturor variabilelor procesului. De aici și paradoxul că „actorul” uman este și nu este „suveranul absolut” al autocreației (*idem*: 14). Sunt unele lucruri pe care le poate schimba și altele pe care trebuie să le accepte așa cum sunt. „Autenticitatea” (prin toate cele patru dimensiuni ale sale) creează o punte necesară între „ceea ce ești” și „ceea ce trebuie să fii”, între latura „descriptivă” și cea „prescriptivă” a identității: „These dimensions of *authentic subjectivity* [...] cut across the traditional dichotomy of «descriptive» and «prescriptive»: their status is similar to that of a vocabulary with which we sum up who we are when we are in the process of redefining who we want to be. That «reconstruction» is neither purely descriptive nor prescriptive.” (*idem*: 14)

Redefinirea identității trebuie să țină cont, așadar, de conținuturile reale ale conștiinței. Chestiunea este tradusă într-un limbaj psihanalitico-politic, într-o

„mizanscenă” memorabilă din *Reflective authenticity*... Ferrara pornește de la teoria post-freudiană a lui Kohut, potrivit căreia suveranitatea egoului se manifestă „înăuntrul”, mai degrabă decât „asupra” sinelui. Ni se sugerează imaginea plastică a unui spațiu democratic în care ego-ul, actor politic decizional, este obligat să se consulte cu toți constituenții sinelui (impulsuri, dorințe, instincte...) în funcție de reprezentativitatea lor. Metafora tradițională a „controlului”, a dominării represive, e lăsată pentru cea a „guvernării înțelepte”, bazate pe medierea și reconcilierea dintre părțile disonante ale sinelui: ”To have sovereignty means, from this vantage point, to *govern wisely* the internal realm – a relation which includes not only knowledge of drive-related and self-related needs, but also the capacity to fully represent, in the *political* sense of the term «representation», psychic constituencies made of ambitions, desires and needs. [...] Sovereignty is, rather, characterized by the ego’s effort to mediate and reconcile the dissonant parts of our psychic being. Kohut’s ideal of sovereignty points to the possibility of a non-repressively integrated subjectivity, a «non-violent unity of the self», a «fully embodied integration of the ego and the drives» or, in another vocabulary, to an authentic relation of the self to itself.” (*idem*: 105-106)

Reprezentarea identității ca „guvernare înțeleaptă”, democratică, înlocuiește concepția mai veche, esențialistă, conform căreia o voce unică interioară, corespunzând stratului celui mai profund al ființei, ne dictează fără greș opțiunile, odată ce a fost identificată. Eticianul italian nu este primul care o asociază cu existențialismul (*idem*: 51-53). Înaintea lui o făcuse de pildă Gombrowicz, într-o pagină de *Jurnal* din 1956: „S-o spun limpede chiar de la început: aceasta mă îndepărtează cel mai mult de existențialismul clasic. Pentru Kierkegaard, Heidegger, Sartre, cu cât e mai profundă conștiința, cu atât e mai autentică existența, ei măsoară cu intensitatea conștiinței sinceritatea, autenticitatea trăirii. Dar oare calitatea noastră de oameni e clădită pe conștiință? Oare conștiința aceasta, dobândită cu mare strădanie, extremă, nu se naște *între* noi și nu din noi – fiind produsul unui efort de perfecționare reciprocă în cadrul ei și de confirmare la care un filosof îl silește pe un altul? Nu e oare omul, în realitatea sa privată, ceva copilăros și mereu mai prejos decât conștiința lui... pe care o resimte totodată ca pe ceva străin, impus și neesențial? Dacă e așa, atunci acest infantilism ascuns, această degradare tănuită, e gata să vă arunce în aer mai devreme sau mai târziu toate sistemele.” (Gombrowicz, 2007: 315-316) Din delimitarea pățimașă a lui Gombrowicz rezultă în primul rând convingerea că existențialiștii ilustrează încă tipul de gânditori care privilegiază conștiința în fața existenței pure și simple (aceasta din urmă fiind, după cum știm, asociată de scriitorul polonez cu „sfera imaturității”). În al doilea rând, oarecum în răspăr cu litera teoriei sartriene, le reproșează existențialiștilor că își reprezintă conștiința ca pe un produs exclusiv interior, ca pe secreția unei esențe proprii, în vreme ce el însuși o vede născându-se „*între* noi și nu din noi”, adică din interacțiunea cu socialul. Asemănările nu trebuie duse prea departe, scepticismul lui Gombrowicz e mai degrabă postmodern *avant la lettre*, dar să notăm că el împărtășește aici aceeași viziune a unei identități intersubiective pe care Ferrara o extrage din „paradigma comunicațională” a lui Habermas. Filosoful italian cartografiază teoriile

despre identitate (și, implicit, despre „autenticitate”) în funcție de patru opoziții fundamentale: substanțială vs intersubiectivă, centrată vs descentrată, antagonică vs integratoare, imediată vs reflexivă. Fiecare pereche contrastivă pune față în față două viziuni contrare și complementare asupra identității. Sinele are un nucleu preexistent interacțiunii sociale, sau se instituie prin limbaj/comunicare. El are o structură ierarhică, de tip centru-periferie, sau e o colecție haotică de reprezentări, a căror narativitate e în cel mai bun caz circumstanțială. Se coagulează prin rezistența față de presiunile exterioare sau tocmai cu ajutorul rolurilor și instituțiilor puse la dispoziție de societate. În fine, se definește prin ceea ce e spontan, unic și irepetabil sau prin modul particular în care o identitate știe să își acordeze singularitatea cu idealurile normative împărtășite cu ceilalți. Distincțiile și caracterizările aferente ale celor opt tipuri sunt reluate în mai multe lucrări (idem: 50-60; Ferrara, 2009: 23-27). Ferrara însuși se plasează în categoria susținătorilor „autenticității” intersubiective, centrate, integratoare și reflexive, acolo unde îl situează și pe Charles Taylor. Ceea ce ne interesează în mod special este că autorul reușește să clasifice, folosind un sistem de opoziții intuitiv, gândirea etică de la iluminism și până astăzi, făcând asocieri și disocieri semnificative între diversele variante de hegelianism, marxism, romantism, *Lebensphilosophie*, existențialism, psihanalitism, poststructuralism, postmodernism, postcolonialism etc.

Și reprezentanții români ai „culturii autenticității” interbelice ar fi mai ușor de urmărit cu ajutorul „tabelului” pe care l-a imaginat Alessandro Ferrara. Mircea Eliade, cel care clama în publicistica lui de tinerețe un „centru” sacru și / sau național al ființei, nu poate fi încadrat decât printre susținătorii „autenticității” substanțiale, centrate și antagonice, după cum Eugen Ionescu, radicalul eseist din *Nu* care tocmai se departaja de nucleul dur al „tinerei generații”, se prenumăra printre criticii aceluiași tip de identitate. Însă toate distincțiile necesare, înăuntrul grupului de scriitori interbelici care au abordat spinoasa chestiune a „autenticității”, vor putea fi făcute numai odată ce se va fi lărgit cadrul conceptual până dincolo de sfera esteticului, cu ajutorul instrumentelor împrumutate din discursurile etice / filosofice recente.

Bibliografie:

- Ferrara, Alessandro, „Authenticity Without a True Self” (p. 21-37), în Vannini, Philip, J. Patrick Williams, ed. (2009), *Authenticity In Culture, Self And Society*, Ashley Publishing Limited
- Ferrara, Alessandro (1998), *Reflective Authenticity. Rethinking The Project Of Modernity*, London & New York, Routledge
- Gombrowicz, Witold, *Jurnal*, vol. I, 1953-1956, Traducere din limba polonă de Olga Zaïcik, Cristina Godun, Editura Rao, București, 2007
- Pareyson, Luigi (1977), *Estetica. Teoria formativității*, Traducere și prefață de Marian Papahagi, București, Editura Univers

Taylor, Charles (2001), *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press

Taylor, Charles (2003), *The Ethics of Authenticity*, Cambridge, Harvard University Press